

**Journal van een reis naar Genève, Italië en Frankrijk van
Coenraad Ruysch met zijn neef Dirck van Hoogeveen**

1674-1677

Nationaal Archief, FA Teding van Berkhout, 1408

Transcriptie en editie: Alan Moss

MAART 1675: ROME III

55v Vrijdach den 1^{en} maert sijn wij des morgens ten seven ueren wederom naer de cardinael gegaen.¹ Wij vonden den maestro di camera², dewelke ons bij t' vier³ quam onderhouden en versocht dat wij wat paetientie⁴ souden neemen tot de tijdt dat de mis gedaen souden sijn en gaf ons in de keur⁵ of wij ons soo lange in een naest aengelege kaemer geliefden op te houden, dan of wij bij t' vier geliefden te blijven, doch wij koosen beleefdelyck het eerste, alsoo⁶ de capelle in de anticamera⁷ uytquam.

Naer dat de mis uyt was, wierden wij noch van kamer weder geleijt alwaer noch eenige religieusen en prelaten⁸ inquamen daer wij een ogenblick gepraet hebben aenstonts den cardinael in den naeste cammer saegen koomen bij dewelke wij door een edelman gehaelt wierden. Sijn eminentie ontfonch ons seer vriendelijck en leijden ons in een kamer verder alwaer wij in armstoelen geset wierden en door den cardinael gecommandeert te deckken.⁹ Naer dat ick den brief overgelevert hadt¹⁰, spraeken wij omtrent een half quartier uers van geleerde luyden dien ick onderweech gesien hadde of van bibliotheeken, als wanneer den cardinael ons wederom dimitteerden¹¹, sijn bibliotheeck, protectie¹² en verdere diensten op een wondere¹³ vriendelijke manier aanbiedende. Sijn eminentie leijden ons uyt tot aen de deur van de laetste camer op een naer. Wij gingen dese selven morgen noch om den heeren Falconieri¹⁴ te bezoeken, doch wij vonden haer niet t' huys, waerom mijn neef ginch scrijven en ick wat praeten bij Voet¹⁵ tot den middach toe, wanneer wij bij de Hollanders haringues de montagne¹⁶ gingen eeten. In den naermiddach saegen wij den paus¹⁷ en de cavalcade¹⁸, die seer kleijn was vermits¹⁹ het quaede weer. Syn heijlicheid was in St. Pieter geweest.

56R

---

¹ **Vrijdach den...cardinael gegaen.** Ruysch bezocht het Palazzo Barberini. Het werd bewoond door

² **maestro di camera.** kamerheer.

³ **vier.** vuur.

⁴ **paetientie.** geduld.

⁵ **in de keur.** de keuze.

⁶ **alsoo.** aangezien.

⁷ **anticamera.** voorkamer.

⁸ **prelaten.** priesters.

⁹ **deckken.** bedekken, zitten.

¹⁰ **Naer dat...overgelevert hadt.** Ruysch kwam een brief afleveren van de Nederlandse geleerde Nicolaas Heinsius (1620-1681). Zie f. 54v.

¹¹ **dimitteerden.** wegstuurde.

¹² **protectie.** bescherming.

¹³ **wondere.** wonderlijk.

¹⁴ **den heeren Falconieri.** Ottavio Falconieri (1636-1675) was een Romeinse geleerde en historicus. Net als zijn broer Paolo (1634-1704) was hij een liefhebber van de kunsten. Beide waren verbonden aan de kring van Christina van Zweden. Ruysch ontmoette de broers Falconieri tijdens zijn verblijf in Rome. Zie f. 44v-45r, 46v, 48r en 49v-51v.

¹⁵ **Voet.** Ruysch ontmoette de schilder Voet tijdens zijn verblijf in Rome. Zie f. 45v, 49r-51v, 53v, 55r-55v.

¹⁶ **haringues de montagne.** Het gaat hier om een bepaald soort haring.

¹⁷ **den paus.** Clemens X (1590-1676) was paus van 1670 tot 1676.

¹⁸ **cavalcade.** ruitersstoet.

¹⁹ **vermits.** vanwege.

Saeterdach den 2 maert hielden wij des morgens postdach en des middachs gingen wij bij de Hollanders de restanten van daechs te vooren consumeeren. Soo als wij over taefel saeten, liet den prins van Bronswijk²⁰ vraegen om ons naer de middach te koomen besøeken, waerom wij ons aenstonts naer t' middachmael naer huys begaeven om ons wat in ordre te stellen. Wij kreegen dese visite omtrent ten 3 ueren. Sijn hoocheid bleef een uer en toonden ons veel beleeftheid. Naer hem quam een Brabander die ons op de reijs gekent hadt en hielt ons met kaekelen voort den heelen naer middach op.²¹

Sondach den 3^{en} maert reden wij des morgens naer de Rotunde²² om de solemniteyten²³ te sien van de reliquien van seekere twee gevonde lichaemen van twee heijligen met naemen Ragne et Anastasio.²⁴ De selve soude daer twaelf hondert jaer verborgen syn geweest en nu onder t' groot altaer gevonden syn bij occasie²⁵ dat daer iet²⁶ getimmert wiert. Doch wij vonden de presse²⁷ soo groot dat wij niet alleen weder heen gingen, maer oock t' selve van versceijde cardinalen saegen. Wij reden naer de kerck van St. Pieter²⁸ om de rest van den morgen te passeeren²⁹, alwaer wij bij geval³⁰ een kint saegen doopen met de gewoonelijke ceremonien van de Roomsche kerck.

Naer de middach haelden wij de heer Voet om gesaementlijk de processie te sien, die over dese gevondene heijlige soude gescieden. Wij reden soo wat door de straeten daer de selve gescieden soude, om alle de huijssen, vensters en balcon te sien die alle behange waeren, soo kostelijck als ieder vermocht. Al de venster wel met vrouwen versien, daer al gaetie voor een eerlijck mans kint in was. Wij plaetsten ons naderhandt over t' paleijs van don Gasparo³¹, daer wij de gansche³² processie saegen. Eerst quaemen eenige trommen en trompetten. Naderhandt een groot kruijs dat onmogelijck sceen van een mensch gedraegen te kunnen werden, doch t' was hol binnen. Hier naer volgden de canunniken van de Rotunda, ieder met een witte flambeuw³³ in de handt. Doe³⁴ alle de staffiers³⁵ van de cardinaelen en princen wangelijck³⁶ met

---

²⁰ **prins van Bronswijk.** Waarschijnlijk gaat het om August Frederik (1657-1676), de oudste zoon van de hertog van Brunswijk-Wolfenbüttel. Aangezien hij werd begeleid door een gouverneur (zie f. 56v) is het aannemelijk dat hij een Grand Tour maakte.

²¹ **Naer hem...middach op.** Waarschijnlijk gaat het om dezelfde Brabander met wie Ruysch op 7 oktober 1674 van Milaan naar Livorno trok. Zie f. 19v-20r.

²² **de Rotunde.** Ruysch verwijst naar het Pantheon, dat ook wel de Santa Maria della Rotonda werd genoemd.

²³ **solemniteyten.** plechtigheden.

²⁴ **Sondach den...et Anastasio.** Volgens enkele vijftiende-eeuwse bronnen begraaft St. Bonifatius de twee martelaren Anastasius en Rasius achter het altaar van de kerk.

²⁵ **bij occasie.** door de gelegenheid.

²⁶ **iet.** iets.

²⁷ **presse.** drukte.

²⁸ **St. Pieter.** Het gaat om het Vaticaan en de Basilica di San Pietro.

²⁹ **te passeeren.** door te brengen.

³⁰ **geval.** toeval.

³¹ **'t paleijs van don Gasparo.** Ruysch bezocht het Palazzo van Gaspare Carpegna (1625-1714), kardinaal-vicararis van Clemens X.

³² **gansche.** hele.

³³ **flambeuw.** kaars.

³⁴ **Doe.** Toen.

³⁵ **staffiers.** dienaars, lijfknechten.

flambeuwe. Doe versceijde ordres van religieuse, ieder met haer cruys en onder haer standaer.³⁷ Doe een groote troep musicanten en doe de religieusen, die onder een daix³⁸ gedraegen wierden. De selve waeren in kissie van cristal. Hier naer volgden al de prelaeten met een witte flambeeuw en doe een groote meenichte van volck, alsoo de paus dispensaetie³⁹ gegeven hadt van drie mael de kerken te doen⁴⁰ aen die dese processie volgde. Naer dit gesien te hebben, reden wij noch wat al Corso⁴¹ en doe naer de Pieta⁴² om musieck te hooren, doch wij quaemen wat te laet alsoo het al vol was, waerom wij naer huijs gingen.

Maendach den 4^e dito gingen wij s' morgens in der augustijnen kerck, alwaer wij een excellente predicatie⁴³ hoorden van een munnick van die orde. Sijn text⁴⁴ was 'et sedet in sede majestatis suae'⁴⁵, doch ick kan wel bekennen weijnich beter gehoord te hebben. Hij sprack seer intelligentibel⁴⁶ soo dat wij niet een woort ontsnapten. Het weer wat geklaerende, reden wij naer pater Celestinus⁴⁷ toe in St. Pancratio⁴⁸, doch vonden hem niet t' huijs. Des avonts quam de heer Voet en de natie⁴⁹ ons wat geselschap houden op een scootel cillerie.⁵⁰

Dijnsdach den 5^{en} quam mij des morgens de gouverneur⁵¹ van den prince van Bronswijck vraegen of ick lust⁵² hadt de medailles van de koninginne wilde sien, dat sijn meester naer de audientie die mede soude sien, t' welck ick aen nam en naer den eeten ten twee ueren mij daer naer toe begaf.⁵³ Neef Hoogheveen ginch met de Hollanders ondertussen in de kaetsbaen speelen. Ick vondt den gouverneur in de antichambre als oock de comte d'Aliberti⁵⁴, die weer seer

³⁶ **wangelijk.** ongelijk.

³⁷ **standaer.** standaard, vaandel.

³⁸ **daix.** platform.

³⁹ **dispensaetie.** vrijstelling.

⁴⁰ **de kerken te doen.** naar de kerk te gaan.

⁴¹ **al Corso.** De Via del Corso is een van de belangrijkste wegen van Rome, die van het Piazza Venezia naar het Piazza del Popolo loopt.

⁴² **de Pieta.** Deze plek kon niet geïdentificeerd worden. Ruysch bezocht het verschillende keren tijdens zijn verblijf in Rome. Zie f. 49r, 50r, 51r en 55r.

⁴³ **predicatie.** preek.

⁴⁴ **text.** tekst, preek.

⁴⁵ **'et sedet...majestatis suae'.** Zie Mattheus 19:28.

⁴⁶ **intelligentibel.** verstaanbaar, duidelijk.

⁴⁷ **pater Celestinus.** Petrus Gool (*1597) was een karmeliet onder de naam Celestinus aan de Basilica di San Pancrazio. In 1660 werd hij professor in het Arabisch en de oosterse letterkunde in Rome. Ruysch ontmoette Petrus Gool al eerder tijdens zijn verblijf in Rome. Zie f. 47v en 50v.

⁴⁸ **St. Pancratio.** Het betreft de Basilica di San Pancrazio.

⁴⁹ **de natie.** *Nationes* waren verenigingen van buitenlandse studenten. In de zeventiende eeuw waren er verschillende verenigingen voor Nederlandse en Duitse studenten.

⁵⁰ **cillerie.** selderij.

⁵¹ **gouverneur.** Een jonge reiziger werd tijdens zijn Grand Tour door Europa vaak begeleid door een tutor, een gouverneur.

⁵² **lust.** zin.

⁵³ **Dijnsdach den...toe begaf.** Ruysch heeft het over een muziekvoorstelling bij Christina van Zweden. Christina I (1626-1689) was koningin van Zweden tussen 1632 en 1654. Ze was een liefhebber van de kunsten en een groot verzamelaar van boeken en manuscripten. Ruysch kwam bij haar op audiëntie op 15 februari 1675. Zie f. 51v-53v.

⁵⁴ **comte d'Aliberti.** Graaf Giacomo d'Alibert (1626-1713) was secretaris van Christina van Zweden en een liefhebber van de kunsten. Hij stelde Ruysch voor aan Christina I op 15 februari 1675. Zie f. 52r.

beleeft was. Wij praeten tot dat de audientie van den prinsen van Bronswijck en Baden⁵⁵ gedaen was en gingen doen gesaementlijck boven daer wij den naermiddach door brochten met een konincklijck cabinet⁵⁶ te sien. Hier van daen ick ick bij Voet wat praeten en doe naer huijs.

Den 6^{en} dito ginch ick met de heer Vander Nieuwburch en Hoogenhoeck⁵⁷ een speel reijsken⁵⁸ naer Tivoli en Frascati doen, doch neef Hoogheveen, geen lust hebbende, bleef thuijs, alsoo hij van sints⁵⁹ is in t' wederkeeren van Napels dat te sien, doch ick wil het wel tweemael sien. Wij naemen eerst onsen wech naer Frascati, daer wij tegens den middach aenquaemen. Wij hadden niet gemanqueert⁶⁰ van onse licentie⁶¹ van vleijs te eeten bij ons te draegen, dewelke wij aenstonts naer de parochiaen sonden, dewelcke ons permissie gaft van alles te mogen eeten dat wij begeerden⁶², waerom wij ons wel lieten tracteeren, doch de wijn docht niet veel.⁶³

57R

Naer dat wij wat gegeeten hadden, gingen wij aenstonts uyt om te sien t' geen daer waerdich was, de curieusheid⁶⁴ van een reijsiger. Het stedeken is kleijn en niet te beduijden, doch de situatie⁶⁵ is soo goet als ick noch iet⁶⁶ gesien hebbe, voornaementlijck van de sijde van den berch, alwaer honderde huijse van plaisance⁶⁷ sijn. Men siet niet als thuyne, wandeling, fontaine en plantagie⁶⁸, soo dat het geen wonder is dat de Romeijnen sich hier meest ophouden. De Villa Aldobrandina⁶⁹ is de eerste saeck die daer te remarqueeren⁷⁰ is. Sij wert de belle vedere⁷¹ van Frascati genaemt ten reguarde van⁷² haer situatie, want van de eene sijde siet men seer aengenaem tegens den berch op en van de andere syde over de stadt de ganse campagne⁷³ en Rome. Tegens den berch stuyt het gesicht over al seer aengenaem, tegens laurieren, fontainen, cascades⁷⁴, jets de eau⁷⁵ en andere saeken. Over de campagne loopt het soo verre wech dat men t' selve verliest. Alle dese dingen particulier⁷⁶ te beschrijve is onnodich, alsoo ick t' in

⁵⁵ **den prinsen...en Baden.** Ruysch ontmoette de prins van Baden op 27 januari 1675. Zie f. 48v.

⁵⁶ **cabinet.** rariteitenkabinet.

⁵⁷ **de heer...en Hoogenhoeck.** Vanden Nieuwburch en Hoogenhouck waren vaste metgezellen van Ruysch.

⁵⁸ **speel reijsken.** korte plezierreis.

⁵⁹ **van sints.** van plan.

⁶⁰ **gemanqueert.** nagelaten.

⁶¹ **licentie.** vergunning.

⁶² **Wij hadden...wij begeerden.** De katholieke inwoners van Italië hadden strengere dieetvoorschriften dan protestantse Nederlanders.

⁶³ **docht niet veel.** was niet veel.

⁶⁴ **curieusheid.** nieuwsgierigheid.

⁶⁵ **situatie.** ligging.

⁶⁶ **iet.** ooit.

⁶⁷ **huijse van plaisance.** lusthoven.

⁶⁸ **plantagie.** beplanting.

⁶⁹ **Villa Aldobrandina.** Het betreft de Villa Aldobrandini.

⁷⁰ **te remarqueeren.** op te merken.

⁷¹ **belle vedere.** belvédère. Belvédère betekent 'mooi uitzicht'.

⁷² **ten reguarde van.** met betrekking tot.

⁷³ **campagne.** vlakte.

⁷⁴ **cascades.** watervallen.

⁷⁵ **jets de eau.** fonteinen, waterstralen.

⁷⁶ **particulier.** specifiek, in het bijzonder.

print⁷⁷ hebbe, als oock van de voornaemste saeken die hier en te Tivoli te sien sijn.

Uyt dese thuyngingen wij in die van Ludovisio.⁷⁸ t' Paleijs is heel kleijn en van geen de minste consideratie⁷⁹, doch de plantasie en wandelingen sijn seer spatieus⁸⁰ en aengenaem. De water werken sijn seer aengenaem en in tamelijke groote quantiteit. Hier van daen gingen wij naer de villa van den prins Borgese, dwelke⁸¹ Monte Dracone genaemt wert.⁸² Dese plaets lecht⁸³ een mijl en een half van Belvedere. De avenues sijn seer vermaekelijck, alsoo t' alle alleès van laurier sijn, wijdt en breedt. Het paleijs is seer groot en admirable⁸⁴ wel gelegen boven op een berch, waer van daen de geheele campagne ondeckt.⁸⁵ Daer syn veel scoone scilderijen. De groote sael benede is vol portraits⁸⁶ van boven tot onderen van alle de fameuste⁸⁷ luijden van de werelddt, soo van studie, politie⁸⁸ als waepen. Door dese sael gingen wij in een thuijn die kleijn was en rontom in mueren, doch fraij ten aensien van de beelden en de fonteijnen. Naer dat wij dit alles gesien hadden, was den avondt gevallen en gingen naer de herreberch, alwaer wij wat aeten, doch op sijn landt herreberchs.

57v Den 7^{en} dito sijn wij des morgens goet tijts⁸⁹ wederom van Frascati naer Tivoli gegaen, doch vonden den wech soo klipachtich, op sommige plaetsen wederom soo moerassich dat wij op den middach daer eerst⁹⁰ koomen kosten⁹¹ en alsoo daer niet te sien, als alleen de villa van den cardinael d'Este⁹² en de cascade, mejnden wij noch des avonts wederom naer Rome te gaen, doch onse paerden waeren van dese maer achtien mijlen wechs soo gefatigeert⁹³ dat wij resolveerde⁹⁴ desen nacht noch hier te blijven en onsen naermiddach in de voorscreve⁹⁵ villa te passeeren, die wel te pijn⁹⁶ waert is, voornaementlijck van waeter wercken, die alle de saeken die wij gesien hebben noch te boven gaen, hebbende de gansche rivier d'Arno tot haer dispositie⁹⁷, tot welken eijnde⁹⁸ een passagie selfs door de rots gehouwt is. Sijnde dan geresolveert den nacht hier te

---

⁷⁷ **in print.** op een prent.

⁷⁸ **die van Ludovisio.** Het betreft de Villa Torlonia. In de zeventiende eeuw was het in bezit van de familie Ludovisi.

⁷⁹ **consideratie.** waarde.

⁸⁰ **spatieus.** ruim.

⁸¹ **dwelke.** welke.

⁸² **Hier van...genaemt wert.** Het betreft de Villa Mondragone, bewoond door de familie Borghese.

⁸³ **lecht.** licht.

⁸⁴ **admirable.** aanzienlijk, aangenaam.

⁸⁵ **ondeckt.** uitstrekt.

⁸⁶ **portraits.** portretten.

⁸⁷ **fameuste.** beroemdste.

⁸⁸ **politie.** staatsbestuur.

⁸⁹ **goet tijts.** op tijd.

⁹⁰ **eerst.** pas.

⁹¹ **kosten.** konden.

⁹² **de villa...cardinael d'Este.** Het betreft de Villa d'Este.

⁹³ **gefatischeert.** vermoeid.

⁹⁴ **resolveerde.** besloten.

⁹⁵ **voorscreve.** eerder genoemde.

⁹⁶ **te pijn.** de moeite.

⁹⁷ **dispositie.** beschikking

⁹⁸ **eijnde.** doel.

blijven, lieten wij ons wat te eten geven eer wij de wandelinch aen naemen. Hier vonden wij excellenten wijn en laefden ons hardt⁹⁹ eens tot de refectorium¹⁰⁰ van onsen difficilen¹⁰¹ wech.

Naer dat wij dit gedaen hadden, besaegen wij eerst de gereenomeerde waterval, die mij seer supremeerde¹⁰² en mij noch wonderlijker voor soude gekoomen sijn, hadde ick geen extraordinare¹⁰³ fraeje in de Alpes¹⁰⁴ gesien.¹⁰⁵ De selve maect sulck geraes dat men den andere nauwelyckx verstaet en doet sulck een geweld of sij heel de rots wech wilde neemen. t' Waeter, benede koomende, maect een pueren roock¹⁰⁶ door t' breeken van dien. Selfs geeft het een groote windt. Hier dicht aen is noch een andere, die daer al willens¹⁰⁷ geleijt is, doch is soo breedt niet, maer soo hooch en valt soo diep of die naer den afgrondt wilde, passeeren onder een groote rots door, soo als stondt en keeck naer benede. Het gadt daer dese cascade in wast, seijde ick dat het behoorden genoemt te werde 'la bocca del'inferna'.¹⁰⁸ Soo seijde een kerel dat ick t' geraeden hadt, alsoo sij t' anders geen naem gaven.¹⁰⁹ Wij saegen noch dicht hier aen een antiquiteit¹¹⁰, die sij segge geweest te syn Templum Sibillae Tiburtinae.¹¹¹

Hier van daen gingen wij naer de villa van den cardinael d'Este. Sij is gelegen op den berch en ondeckt de ganschen campagne van Romen, doch t' fraijste sijn de thuijnen. Sij sijn in t' hangen¹¹² van den berch en pas degrez¹¹³ gesneden in vier terrasses, alwaer 4 cascades van grotten sijn en oneyndelijke water werken, soodaenich dat van niet nat te werden, soo den thuyman wil, onmogelijck is en voor mij noch meer alle die te nooteren. Doch hier van hebbe ick een prindt¹¹⁴, die mij de memorie¹¹⁵ kan verversen, doch deucht niet veel tot mijn leetwesen.¹¹⁶ Evenwel als men de dochter niet kan hebben, moet men sich met de moeder behelpen.¹¹⁷ Wij passeerden hier met wandelen en sien den gansen naer middach en hadden noch geen tyt te veel. Onder alle de girandoles¹¹⁸ die ick gesien hebbe, is geen sterker als dese, noch die t' waeter op

---

⁹⁹ **laefden ons hardt.** sterkten ons hart.

¹⁰⁰ **refectorium.** eetzaal.

¹⁰¹ **difficilen.** moeilijke.

¹⁰² **supremeerde.** verbaasde.

¹⁰³ **extraordinare.** bijzonder, buitengewoon.

¹⁰⁴ **Alpes.** Alpen.

¹⁰⁵ **de gereenomeerde...Alpes gesien.** Op 28 september 1674 zag Ruysch een grote waterval tussen Genève en Chambéry. Zie f. 17r.

¹⁰⁶ **roock.** damp.

¹⁰⁷ **al willens.** bewust.

¹⁰⁸ **'la bocca del'inferna'.** 'de muil van de hel'.

¹⁰⁹ **Het gadt...naem gaven.** De grote waterval lag in de tuinen van de Villa Gregoriana. De Tivolivallei werd ook wel de 'Valle dell'inferno', de vallei van de hel', genoemd.

¹¹⁰ **antiquiteit.** oudheid.

¹¹¹ **Wij saegen...Sibillae Tiburtinae.** Volgens verschillende reisgidsen zou de tempel van Sibilla Tiburtina in de Tivolivallei liggen.

¹¹² **t' hangen.** de glooiing, de helling.

¹¹³ **pas degrez.** zonder graden, zonder helling. Onzekere betekenis.

¹¹⁴ **prindt.** prent.

¹¹⁵ **de memorie.** herinnering.

¹¹⁶ **leetwesen.** spijt.

¹¹⁷ **als men...moeder behelpen.** Beter iets dan niets.

¹¹⁸ **girandoles.** Een girandola is een luxueuze kaarsenhouder.

meer maenieren breeckt of die scrickkelijker¹¹⁹ dondert. Nu ick geloove dat over al oock geen heele rivieren ten dienste van eene thuyn is.

58R Des avonts begaeven ons naer de herreberch en naer wat praeten en eeten vroech naer bedt, alsoo wij niet anders te doen wisten, alsoo het tijdtverdrijf dat pas gepresenteert wiert niet verstont.

Vrijdach den 8^{en} dito sijn wij eerst des morgens omtrent tien ueren van Tivoli naer Romen vertrocken. Onderweege plijsterde wij een weijnich¹²⁰ en reden doe naer Rome. Aen t' huijs van de heer Vanden Berch¹²¹ niemant vindende, gingen wij naer t' onse, doch de knechts seijde mij dat neef Hoogheveen met Vanden Berch soo even naer de heer Voet gegaen waeren. Naer brieven vraegende, seijden sij dat een groot pacquet voor mij was, doch dat neef Hoogheveen de selve in bewaeringe hadt, waerop wij naer de heer Voet gingen¹²² en t' geselschap soo gereet vonden om in de koets te stappen en seeker musieck te gaen hooren in St. Marcello.¹²³ Wij lieten de heeren rijden van intentie¹²⁴ te voet te volgen om in passant te brieven te haelen, die neef Hoogheveen seyde op syn tafel te leggen, dewijle wij doch niet alle in de koets kosten sitten. t' Huijs koomende, kost ick geen brieven vinden, alsoo die verleijt¹²⁵ waeren, t' welck mij seer speet, alsoo ick nergens meer naer verlangen. Wij gingen daerom gesaementlijck het ander geselschap in St. Marcello vinden, daer de musieck seer goet was. Mij wiert hier een priester geweest, syn een bruyne maeger man, lanck van aensicht¹²⁶ en posteur. Dese seidt aen mij te sijn een soon van Piedro de la Valle.¹²⁷ s' Avonts t' huijs koomende, voldeedt ick mijn lust in de brieven, die mij neef Hoogheveen overgaf. Syn edelheid ginch bij t' ander geselschap eeten, doch ick, moede synde, ginch naer bedt.

Saeterdach den 9^{en} dito hebbe ick niet gescreeven, alsoo ick noch geen antwoordt hadde van de heer Vander Dussen¹²⁸ over t' concept¹²⁹ van Constantinopolen¹³⁰ en dienvolgen niet seekers aen de vrienden in Hollandt kost adviseeren. Naer de middach ginch ick met de heeren Hoogenhouck, Vanden Berch en Vanden Nieuwburch in der joden kerck het ordinaris¹³¹ saeterdachs sermoen¹³² hooren,

---

¹¹⁹ **scrickkelijker.** verschrikkelijker.

¹²⁰ **een weijnich.** wat.

¹²¹ **de heer Vanden Berch.** Van den Berch was een vaste metgezel van Ruysch.

¹²² **gingin.** gingen.

¹²³ **St. Marcello.** Het betreft de Chiesa di San Marcello al Corso.

¹²⁴ **intentie.** plan.

¹²⁵ **verleijt.** verlegd, weggelegd.

¹²⁶ **lanck van aensicht.** met een lang gezicht.

¹²⁷ **Dese seidt...la Valle.** Pietro della Valle (1586-1652) was een Italiaanse schrijver. Hij bezocht het Heilige Land, het Midden-Oosten en India en zijn reisverslagen werden in 1666 in het Nederlands vertaald onder de titel *De volkome beschryving der voortreffelijcke reizen van de deurluchtige reisiger Pietro della Valle*.

¹²⁸ **de heer Vander Dussen.** Waarschijnlijk gaat het om Paulus van der Dussen (1658-1707), luitenant en later kapitein van de Admiraliteit van Amsterdam. Vander Dussen was een vaste metgezel van Ruysch.

¹²⁹ **concept.** plan.

¹³⁰ **Constantinopolen.** Constantinopel, het huidige Istanbul.

¹³¹ **ordinaris.** gebruikelijke.

¹³² **sermoen.** leerrede, redevoering.

t' welck van een dominicaen gedaen wort tot haer bekeeringen.¹³³ Ieder jood is geobligeert¹³⁴ hier te koomen, doch t' gelt dispenseert¹³⁵ veele. Een sbirri¹³⁶ wandelt continueel¹³⁷ door de kerck, met lange stock de slaepende al vrij wat gevoelic wackker maekende. Geen eenige jood is exempt¹³⁸ van een orangie¹³⁹ hoet te draegen tot ondersceijt tussen de cristenen.¹⁴⁰

58v

Hier van daen gingen wij naer t' hospitaal genaemt La Trinita di Ponte Sisto¹⁴¹, alwaer de pellegrims de voeten saegen wassen en te eeten geven, alles soo proper, net en rijkelijck dat ick verwondert was.¹⁴² De groote heeren koomen dit selfs uyt devotie¹⁴³ doen. Wij van een van de dese luijden wat informeerende, seijde hij of ick mede de sack¹⁴⁴ aen wilde doen en uyt devotie dit werck bij de handt nemen, doch ick seijde dat het gesich mij soo stichte dat ick door de handelinch geen meer beweginge soude hebbe, dit werck niet gewoon synde, hem seer bedankende. Dese sack is een linne kleet, dat ieder voor die tijdt aendoet tot teijken dat hij om die reden daer is. s' Avonts gingen wij eeten bij de Hollanders, gelijck wij mede des middachs gedaen hadden.

Sondach den 10^{en} dito gingen wij des morgens bij de augustijnen een predicatie hooren, die seer goet was en gedaen wiert van de selve pater waer van hier voor mentie¹⁴⁵ gemaect is.¹⁴⁶ Naer den eeten spraeken wij de heer Voet aen en de andere heeren. Een koets genoomen hebbende, reden wij gesaementlijck naer de villa van den cardinael Chisi¹⁴⁷, die seer kleijn kleijn is, doch seer soet en met gentile¹⁴⁸ waeter werken verciert. t' Huijs kosten wij niet sien, alsoo daer dames in waeren van syn vrienden. Hier van daen, vermits het scoone weer, meijnden wij naer de Ville Montalte¹⁴⁹ te gaen en wat te wandelen, doch kosten niet in raeken alsoo de cardinael¹⁵⁰ verwacht wiert, t' welck ons den naer middach in de

---

¹³³ **Naer de...haer bekeeringen.** In de vroegmoderne tijd had Rome, net als veel andere Europese steden, een aantal anti-joodse wetten. Zo leefde de joodse gemeenschap in een ghetto, een gesegregeerd stadsdeel, en betaalde zij een jaarlijkse belasting voor de pogingen van christelijke missionarissen om hen te bekeren.

¹³⁴ **geobligeert.** verplicht.

¹³⁵ **dispenseert.** ontheft.

¹³⁶ **sbirri.** Een sbirro is een agent.

¹³⁷ **continueel.** voortdurend.

¹³⁸ **exempt.** vrijgesteld.

¹³⁹ **orangie.** oranje.

¹⁴⁰ **Een sbirri...de cristenen.** Ter identificatie werden joden verplicht om een gele of oranje hoed te dragen. Dat soort methoden kon in meerdere Europese steden worden gevonden. Zo werden de joden van Frankfurt verplicht om een gekleurd lapje op te spelden.

¹⁴¹ **t' hospitaal...Ponte Sisto.** Het betreft de Chiesa della Santissima Trinità dei Pellegrini.

¹⁴² **Hier van...verwondert was.** De religieuzen van de kerk zorgden normaliter voor de armen van de stad. Van oudsher verzorgden zij pelgrims tijdens het Jubeljaar.

¹⁴³ **devotie.** toewijding, vroomheid.

¹⁴⁴ **sack.** zak.

¹⁴⁵ **mentie.** melding.

¹⁴⁶ **en gedaen...gemaect is.** Ruysch bezocht deze kerk op 4 maart 1675. Zie f. 56v.

¹⁴⁷ **de villa...cardinael Chisi.** Mogelijk gaat het om de Palazzo Chigi, dat in het bezit was van de Italiaanse kardinaal Flavio Chigi (1631-1693), of de Villa Farnesina.

¹⁴⁸ **gentile.** aardige.

¹⁴⁹ **Ville Montalte.** Ruysch verwijst naar de Villa Montalto, ook wel bekend als de Villa Peretti sulla Piazza di Termini, dat tegenwoordig niet meer bestaat.

¹⁵⁰ **de cardinael.** Om wie het gaat is onduidelijk, maar waarschijnlijk behoorde hij tot de adellijke familie Peretti.

Villa Ludovisi, die al een van de beste is, ten deelen deelt passeeren en ten deele op de Corso. Des avonts in de musieck van de Pieta.

Maendach den 11^{en} hebben wij een begin gemaect van dat notabel¹⁵¹ is te Romen noch eens te gaen sien in compagnie¹⁵² van de heeren Hoogenhouck, Vanden Nieuwburch, Vanden Berch en Smit. Wij meijnde met het casteel St. Angelo¹⁵³ te beginnen, maer konden dese mael daer niet in koomen, alsoo de commandant niet t' huijs was, soo dat wij voort gingen naer de kerck van St. Maria Transpontina¹⁵⁴, daer niet in de werelt te sien of aenmerkenswaardich is al¹⁵⁵ t' groot altaer, dat seer fraij is, eenige goede scilderijen en dan twee colonne¹⁵⁶ van steen, staende in houte kassen¹⁵⁷, van dewelke sij seggen dat aen de St. Pieter en St. Paul gegeselt soude sijn.¹⁵⁸ Sceuyns hier over¹⁵⁹ staet een heele fraeje fonteijn.

59R Wij saegen hier omtrent noch een ouwt kerckie, werdende genaemt St. Giacomo Scossa Cavalli¹⁶⁰, om dat St. Helena¹⁶¹, willende doen brengen twee groote steenen, die ons getoont wierden, de eene voor diegeene op dewelke Cristus in den tempel gepresenteert wiert en de andere voor die geene waer op Abraham sijnen soone wilde offeren¹⁶², naer St. Pieter, de paerde, die de selve trockken, voor bij dese plaets niet wilden. Van de scilderijen noch aucteuren¹⁶³ vand' architecture sal ick niet seggen, mij referende aen¹⁶⁴ de *Studio di pittura, scoltura et arcitectura di Roma*¹⁶⁵, een boeckie dat pertinent¹⁶⁶ is en onlanchs eerst in t' licht gekoomen.¹⁶⁷

Hier van daen gingen wij naer St. Pieter. Van de figuer¹⁶⁸ van de plaets sal ick niet spreken, noch de twee fonteijnen, waer van de eene doch met een ongelooflijck kracht een strael als een man geeft en de andere stil staet om de eerste niet te beletten, noch oock nae de twee ronde galerijen, dese plaets genoechaem sluytende, alsoo de menichvuldige teijkeningen ieder dat bekent

---

¹⁵¹ **notabel.** bijzonder, aanzienlijk.

¹⁵² **compagnie.** gezelschap.

¹⁵³ **het casteel St. Angelo.** Het gaat om het Castel Sant'Angelo.

¹⁵⁴ **de kerck...Maria Transpontina.** Het betreft de Chiesa di Santa Maria in Transpontina.

¹⁵⁵ **al.** als, behalve.

¹⁵⁶ **colonne.** zuilen.

¹⁵⁷ **kassen.** kasten.

¹⁵⁸ **twee colonne...soude sijn.** Een van de kapellen van de Chiesa di Santa Maria in Transpontina bevat de twee zuilen uit het nabijgelegen Circus van Nero waaraan Petrus en Paulus volgens de overlevering vastgebonden werden.

¹⁵⁹ **Sceuyns hier over.** Schuin tegenover.

¹⁶⁰ **St. Giacomo Scossa Cavalli.** Het betreft de Chiesa di San Giacomo a Scossacavalli.

¹⁶¹ **St. Helena.** St. Helena was de moeder van Constantijn de Grote en bracht volgens de overlevering een aantal relieken, waaronder het Heilige Kruis, naar het westen.

¹⁶² **twee groote...wilde offeren.** Volgens de overlevering bracht St. Helena twee heilige stenen mee. De eerste steen was aanwezig toen het kindje Jezus aan de tempel werd voorgesteld. Op de tweede steen zou Abraham zijn zoon Isaäk geprobeerd hebben te offeren. Zie Genesis 22.

¹⁶³ **aucteuren.** makers.

¹⁶⁴ **referende aen.** verwijzend naar.

¹⁶⁵ **Studio di...di Roma.** Het gaat om de *Studio pittura, scoltura, et architettura, nelle chiese di Roma* van Filippo Titi uit 1674.

¹⁶⁶ **pertinent.** nauwkeurig, duidelijk.

¹⁶⁷ **in t' licht gekoomen.** verschenen.

¹⁶⁸ **figuer.** vorm.

maeken. Den obiliscus¹⁶⁹ die tusschen beide de voorscreve fonteijnen instaaet, is de grootste van Roomen.¹⁷⁰ De selve is uyt Egipten gebracht ten tyden van de oude Romeijnen en gedediceert¹⁷¹ aen de keijzers Tiberius en Augustus, die ick eerst most noemen. De inscriptie is hier van getuygen. De selve heeft lanch om neer gelegen in een hoeck vant' Circus Neronis, daer tegenwoordich de sacristie van St. Pieter is, en daer van daen doen brengen en op rechten door Sixtus V. Den architect hij nam, soude soude syn geweest Domenico Fontana.¹⁷² Hoe de selve uyt Egipten gebracht en hier voor de tweede mael opgerecht is, kan gesien werden in seekere scilderij a fresco op de muer van t' Vaticaen. Sij willen seggen dat juijst een Neerlants scipper, dewijle de oprechtinge hier gescieden, sich ter plaetse en de arbeijders uyt een groot labijrinth¹⁷³ holp, want alsoo de steen, half om hooch sijnde, de touwen niet meer scieten¹⁷⁴ wilden, noch om hooch of laech, soude hij haer geleert hebben de selve nat te maeken, waerdoor alles wel succedeerden¹⁷⁵ en sijn persoon tot een eeuwige memorie en recompense¹⁷⁶ in de voorscreve scilderije mede gevonden wert.¹⁷⁷ Dese naelde of obiliscus is uyt een stuck steen, dat seer wonderlijck is, uytgenoomde de basis. De selve is van seeker gespickelt marmor, granite genaemt. Met basis en al is de hoochte hondert en acht voet en de swaerte soude sijn 96.140 pont, doch wat scael¹⁷⁸ die gewoogen heeft, kan ick niet wel begrijpen. De plaets van St. Pieter kan gemakkelijck twee mael hondert duijsent menschens bevatten.

59v

Voor de kerck is een groot, scoone, wijde en breeden opgang, die van seer noble¹⁷⁹ structure is en goet effect doet. Men klimt vier en twintich trappen op, die seer gemakkelijck sijn en van witte harsteen¹⁸⁰, gelijk ook het gansche gebouw van de kerck van buijten is. Dese trap is soo breedt als de geheele kerck van buijten voor de facade en soude de selve sijn, dewelke voor de oude kerck gelegen heeft. Van de gevel of facade sal ick niet seggen, alsoo de menichvuldige scilderijen en printen dat werck genoeg bekent maeken. Men gaet door vijf poorten in t' vestibulum of voorhof, dat een seer heerlijke galerij is, soo lanch als de gansche breete van de kerck, soo dat de selve in andere plaetsen wel voor een scoone, groote kerck soude passeeren.

De voute¹⁸¹ boven is seer heerlijk gesneede¹⁸² en vergult. Recht over de vijf poorten van dit inkoomen sijn de vijf poorte van de kerck, waer van de eene,

---

¹⁶⁹ **obiliscus.** obelisk.

¹⁷⁰ **Den obiliscus...van Roomen.** De Obelisco Vaticano op het Sint-Pietersplein is 40 meter hoog.

¹⁷¹ **gedediceert.** opgedragen.

¹⁷² **De selve...Sixtus V.** In opdracht van keizer Caligula (12 n. Chr. - 41 n. Chr.) werd de obelisk in 37 n. Chr. verplaatst van Egypte naar het Circus van Nero in Rome. Het werd opgedragen aan de keizers voorgangers Augustus en Tiberius. In 1586 liet paus Sixtus V (1521-1590) de obelisk verhuizen naar het Sint-Pietersplein. Domenico Fontana (1543-1607) werd daarbij aangewezen als architect.

¹⁷³ **groot labijrinth.** netelige toestand, groot probleem.

¹⁷⁴ **scieten.** bewegen.

¹⁷⁵ **succedeerden.** slaagde.

¹⁷⁶ **recompense.** beloning.

¹⁷⁷ **Sij willen...gevonden wert.** Dit verhaal is in verschillende reisgidsen te vinden. Doorgaans wordt echter de Ligurische kapitein Benedetto Bresca als initiatiefnemer genoemd. Het reisverslag van Johannes Lieshoud uit 1652 heeft het overigens eveneens over een Nederlandse schipper.

¹⁷⁸ **scael.** weegschaal.

¹⁷⁹ **noble.** aanzienlijke.

¹⁸⁰ **harsteen.** bergsteen.

¹⁸¹ **De voute.** Het gewelf.

¹⁸² **gesneede.** gegraveerd.

sijnde de uysterste naer de sijde van t' Vaticaen, genaemt wert La Porta Santa, waer van hier voor gesproken is, werdende alle vijf en twintich jaeren maer eens geopent en t' jaer daer aen wederom geslooten.¹⁸³ De twee principaelste¹⁸⁴ sijnde de middelste, werden genaemt Valvae St. Petri.¹⁸⁵ Den paus Eugenius Secundus heeft de selve met metael doen deckken¹⁸⁶ en verciereren met een bas relief, representeerende de vereeninge met de Grieckse kerck.¹⁸⁷ Sijn hooch 55 voet en aen de selve werde de bulle¹⁸⁸ van de paus altoos¹⁸⁹ aengeslaegen. De form van de kerck sal mijn gekofte¹⁹⁰ grondt teijkeninch¹⁹¹ uijtwijsen, als mede de architecture van binne. De voute is seer heerlijk gesnede en verguldt. Alle de coupels, voornaementlijk de grooten, admirabel georneert¹⁹² met mosaiken. Dese staet op vier extraordinare groote pilaeren, dewelcke de vier hoeken uijt maeken van t' kruijs van de kerck. Dese coupel is soo wijd als t' Pantheon¹⁹³, t' welck afgesmeeten kan werden door een in de vloer is en net op de coepel correspondeert. De voorscreve vloer is seer heerlijk de gansche kerck door, van alderhande soort en met alderhande figueren ingeleijt. De 4 pilaeren, dewelcke de coupel als geseijt in den scraegen, sijn vierkandt en hebben ieder een trap van binnen, die naer de voute toegaet om daer op te koomen.

60R

De grooten altaer staet recht in t' midden onder de coupel en boven op het graf van St. Pieter en Paulus, alwaer de helft van ieder lichaem van de voorscreve heijligen bewaert werden, en de andere helfden in de kerck van St. Paulus.¹⁹⁴ Aen de vierhoeken van t' altaer sijn vier scoone groote pilaeren, die een form van een daix draegen. Dese machina¹⁹⁵ is gans van metael, welkens form en ordonantie¹⁹⁶ uijt de prindt kan gesien werden, als mede de stoel van St. Pieter ondervat door vier groote metaele beelden etc.

Voor 't altaer is t' ingaen¹⁹⁷ van t' graf, hier voor aen geroert. Om daer in te koomen klimt in een laegen kelder, doch open boven en van binnen met

¹⁸³ **de eene...wederom geslooten.** De Porta Sancta, de Heilige Deur, wordt alleen tijdens het katholieke Jubeljaar geopend. Tijdens deze gebeurtenis, die eens in de vijftwintig jaar voorkomt, worden alle pelgrims die naar Rome komen verlost van hun zonden. Ruysch woonde deze ceremonie bij op 24 december 1674. Zie f. 40r-41r.

¹⁸⁴ **principaelste.** belangrijkste, voornaamste.

¹⁸⁵ **De twee...St. Petri.** Ruysch doelt op de Porta del Filarete, twee centrale deuren in het Vaticaan gebouwd door paus Eugenius IV (1383-1447). De versieringen om de poort beelden het martelaarschap van St. Petrus en Paulus uit.

¹⁸⁶ **deckken.** bedekken.

¹⁸⁷ **Den paus...Griekse kerck.** De friezen van de Porta del Filarete beelden de ontmoeting tussen Eugenius IV en de Byzantijnse keizer Johannes VIII Palaiologos (1392-1448) uit tijdens het Concilie van Bazel. De keizer was een vertegenwoordiger van de Grieks-orthodoxe kerk, die sinds het Grote Schisma van 1054 van de Rooms-katholieke kerk was afgescheiden.

¹⁸⁸ **bulle.** pauselijke verkondigingen.

¹⁸⁹ **altoos.** altijd.

¹⁹⁰ **gekofte.** gekochte.

¹⁹¹ **grondt teijkeninch.** plattegrond.

¹⁹² **georneert.** versierd.

¹⁹³ **Dese coupel...t' Pantheon.** Ruysch verwijst naar het Pantheon in Rome.

¹⁹⁴ **De grooten...St. Paulus.** Ruysch verwijst naar het graf van Paulus in de Basilica di San Paolo fuori le mura.

¹⁹⁵ **Dese machina.** Dit toestel.

¹⁹⁶ **ordonantie.** inrichting.

¹⁹⁷ **t' ingaen.** de ingang.

gerapporteert marmor¹⁹⁸ heerlijk georneert. Rontom staet een balustraede van marmer, beginnende aen de eene sijde van t' altaer en sluijtende aen de andere sijde. Op dese balustrade staen silvere lampen en hier om bidden de luijden haere pater nosters.¹⁹⁹ Benede sijnde, kan men t' graf sien door twee doorluchte²⁰⁰ poorten. Ick vergeete dat de baluster²⁰¹ een halve cirkel maect. De kerck van St. Pieter is rontom met cappellen, 25 in getal. In eene van de selve heeft de paus een cibonie²⁰² doen maeken in forme van een tempel, dat seer heerlijk is, opgepronckt veel kostelijke en pretieuse²⁰³ steenen en aen wedersijde vast gehoude door twee seer massive vergulde engelen van den cavallier²⁰⁴ Bernini.²⁰⁵

Daer sijn seer veel heerlijke tombes in dese kerck, voornaementlijk dat van Paulus Tertius, gemaect onder de conduite²⁰⁶ van Michiel Angelo door Fra Guilelmo della Porta.²⁰⁷ Hier is dat vermaerde vrouwen beelt, dat te vooren genoehsaem naect synde nu bedeckt geworden, om dat men seijde t' had door sijn schoonheit veele tot luxurie²⁰⁸ en gruwlijk misbruijck verweckt heeft.²⁰⁹ Ick nooit scoonder lichaem gesien en kunstiger gewerckt.²¹⁰ En dat van Urbanus Octavus gemaect door Bernini. Dese twee sceen ider aen een sijde van t' altaer, boven t' welck de stoel van St. Pieter, hier voor aengeroert, gesien wert. De andere tombes, die mede seer heerlijk sijn, van Sixtus IV, Leo XI, Innocentius X en dat van de comtesse Matilde.²¹¹ Verders alle de kostelijckheden van sculpture, architecture, scilderijen, mosaiken, marmoren, vergult aen te roeren is geen werck voor de pen van iemandt die nauwlijckx met sijn gedachten dit eerste wonder van onsen tijdt begripen kan.

60v

Doen wij de kerck wel besien hadden, wiert geproponeert²¹² van daer onder en boven op te gaen, doch t' geselschap resolveerden dit over te slaen, alsoo voor eens genoech geklommen hadden. Oock t' gesicht van de kerck onder een mael genoech gecontenteert²¹³ waeren, gingen daerom t' Vaticaen opneemen. Als men uijt de kerck naer t' Vaticaen gaet, klimt men eerst een seer heerlijk trap op, aen wedersijde met groote colonnen. Onder aen de selve recht over het

---

¹⁹⁸ **gerapporteert marmor.** marmer met een patroon. Onzekere betekenis.

¹⁹⁹ **pater nosters.** onzevaders.

²⁰⁰ **doorluchte.** verluchte.

²⁰¹ **baluster.** kleine kolommen.

²⁰² **cibonie.** altaaroverkapping, baldakijn.

²⁰³ **pretieuse.** kostbare.

²⁰⁴ **cavallier.** edelman.

²⁰⁵ **twee seer...cavallier Bernini.** De baldakijn, evenals veel andere gedeelten van de Basilica di San Pietro, werd gebouwd door de beroemde Italiaanse kunstenaar Gianlorenzo Bernini (1598-1680).

²⁰⁶ **conduite.** leiding.

²⁰⁷ **dat van...della Porta.** Het grafmonument van Paulus III werd vervaardigd door de Italiaanse kunstenaar Guglielmo della Porta (c. 1500-1577).

²⁰⁸ **luxurie.** wellust.

²⁰⁹ **Hier is...verweckt heeft.** Dit verhaal over de schoonheid van de vrouwen op het grafmonument en de wellust van sommige bezoekers van het Vaticaan is in meerdere reisverslagen te vinden. Ook het verslag van Johannes Lieshoud uit 1652 vermeldt het.

²¹⁰ **gewerckt.** bewerkt.

²¹¹ **de comtesse Matilde.** Het betreft het grafmonument van gravin Mathilde van Toscane (1046-1115), die een grote rol speelde in de investituurstrijd.

²¹² **geproponeert.** voorgesteld.

²¹³ **gecontenteert.** tevreden gesteld.

vestibulum, hier voor gestijt ²¹⁴, staet een seer heerlijke statue ²¹⁵ van Constantinus te paert van marmor, gemaect door Bernini.²¹⁶

In t' Vaticaen komt men eerst in een sael genaemt La Sala Regia, om dat hier de paus di ambassadeurs van de koninge ontfaecht in de publieque audientie. De selve is seer heerlijk gescildert, onder andere de historie²¹⁷ van Cologne.²¹⁸ Dese sael is tusschen twee capelle, d'eerste van Paulus en de tweede ander van Sixtus.²¹⁹ Die van Sixtus dient als de paus Capella Papale houwt.²²⁰ In dese twee sijn seer heerlijke scilderijen, doch alle op de meur²²¹ en slecht geconserveert.²²² Onder andere dat gerenomeerde scilderij van t' laetste oordeel door de handt van Michel Ange.²²³ Op feeste wordt de selve met die costelijke tapijten op het desseijn²²⁴ van Raphael²²⁵ behangen. Wij saegen noch een andere kaemer, daer seer kostelijke tapijten hingen, en noch twee a drie die seer magnifijck gescildert waeren, sijnde voor de rest niet notabels in t' Vaticaen, dewijle t' selve niet gemeubleert²²⁶ is en de paus noijt daer woont. Alleen was notabel seekere gaerij, aen weder sijde en fresco ²²⁷ beschildert, representeerende grondt caerten²²⁸ van al de deele van Italien, door de handt van Antoine Varre. De voute is fraij gescildert van Pomarange, Pavie Romane en Brondini.²²⁹

Naer dat wij t' Vaticaen besien hadden, gingen wij de bibliotheeck²³⁰ noch eens op neemen. De selve is uytermaete groot, seer fraij gescildert en versien met een ongelooflijck getal van manuscripten en andere boeken, daer niet van wil particulariseeren²³¹, alsoo ick tot dat werck niet bestandt soude sijn in wetenschap en capaciteit.²³² Ons wierden veele raere²³³ dingen getoont, soo van manuscripten, miniaturen als andere rariteiten. De bibliotheeck staet in een

---

²¹⁴ **gestijt.** op gestuit.

²¹⁵ **heerlijke statue.** mooi standbeeld.

²¹⁶ **Onder aen...door Bernini.** Het standbeeld van Constantijn de Grote werd in 1670 door Bernini vervaardigd.

²¹⁷ **historie.** geschiedenis.

²¹⁸ **De selve...van Cologne.** De fresco's op de Sala Regia beelden verschillende scènes uit de katholieke geschiedenis uit.

²¹⁹ **Dese sael...van Sixtus.** Het betreft respectievelijk de kapel van Pius V en de Sixtijnse Kapel, de kapel van Sixtus IV.

²²⁰ **Capella Papale houwt.** de pauselijke mis voert.

²²¹ **meur.** muur.

²²² **geconserveert.** bewaard.

²²³ **Onder andere...Michel Ange.** Het betreft 'Het laatste oordeel' in de Sixtijnse Kapel, een fresco van de beroemde Italiaanse kunstenaar Michelangelo (1475-1564) uit 1541.

²²⁴ **desseijn.** ontwerp.

²²⁵ **Raphael.** Het betreft de beroemde Italiaanse kunstenaar Rafaël (1483-1520).

²²⁶ **gemeubleert.** gemeubileerd.

²²⁷ **en fresco.** met fresco's.

²²⁸ **grondt caerten.** plattegronden.

²²⁹ **grondt caerten...en Brondini.** Ruysch verwijst naar de Galleria della carte geografiche, de galerij met kaarten gelegen aan Sixtijnse Kapel, ontworpen door de Italiaanse kunstenaars Cesare Nebbia en Girolamo Muziano. Wie deze kunstenaars zijn, is door de verhaspelingen van Ruysch onduidelijk. Waarschijnlijk betreft het de Italiaanse kunstenaars Vincenzo degli Azani, Il Romano (+1557) en Agnolo di Cosimo, Il Bronzino (1503-1572). De passage lijkt te zijn overgenomen uit het reisverslag van Richard Lassels, voor het eerst gepubliceerd in 1670.

²³⁰ **de bibliotheek.** Het betreft de Biblioteca Vaticana.

²³¹ **wil particulariseeren.** in bijzonderheden uiteen wil zetten.

²³² **capaciteit.** vermogen.

²³³ **raere.** zeldzame.

breede en lange galerij. Die van den coninck van Bohemen staet in een andere galerije daer naest aen.

61R Als wij de bibliotheek gesien hadden, gingen wij lanchst²³⁴ een groote galerij naer een seekere vierkante plaets, daer wij ettelijke seer heerlijke antique beelde saegen, onder anderen die vermaerde Laocon, de Cleopatra, een Venus en noch andere.²³⁵ De selve staen rontom in de meur in nissen, die met houte deuren geslooten worden tot des selfs conservatie²³⁶ tegens t' weer. Op dese plaets staen groote oragie bomen, onder de welke over malkanderen leggen twee scoone beelden, representeerende den Tibur en de Nijl. In t' midden staet die vermaerden romp sonder hooft, armen of beenen, t' welck een Hercules soude geweest sijn en volgens Michel Angelo sijn eijgen seggen meer in eenen dach aen hem leeren kost als tien jaer practijck. Dese plaets noemden hij sijn studeer kamer.²³⁷

Naer dat wij dit gesien hadden, gingen wij op de Belvedere, sijnde een hooch gebouw daer men de stadt heel over kan sien, hier van daen den naem draegende, staende aen t' eijnde van een vierkanten thuijn die vol orangie bomen geplandt is. De selve sijn soo groot als onse freuijt boomen.²³⁸ Hier is een seer soete wandelinch door versceijde paejen²³⁹ van mirthe heijninge²⁴⁰, over al fraeje fonteijnen vindende. Daer sijn versceijde plaetsen om iemandt nat te maeken. Wij wierden oock geleijt bij die scoone fonteyn van t' scip²⁴¹, die een heerlijk effect doet. Wij saegen in desen thuyt die copere pijn appel, dewelke op t' Moles Hadriani gestaen heeft en de asse van dien heer bewaerde. Men kan sien dat de selve vergult is geweest. Desen appel is van excessiven grooten en capabel om vrij wat meer assche als van een mensch te bedeckken. Bij desen appel staen de twee pauwen, die wel eer op het graf van Scipio Africanus gestaen hebben.²⁴² De selve sijn mede van koper vergult. Desen thuijn is niet seer groot, maer uijt de selve gingen wij in den grooten van t' Vaticaen, die admirabel vermaekelijck is,

---

²³⁴ **lanchst.** langs.

²³⁵ **daer wij...noch andere.** Ruysch verwijst naar het Cortile del Belvedere, gelegen aan de Biblioteca Vaticana, dat verschillende kunstwerken bevatte. Ruysch noemt het beroemde antieke standbeeld van Laocoön en zijn zonen, een scène uit de Trojaanse Oorlog. Daarnaast noemt hij het standbeeld van een slapende Ariadne, dat werd aangekocht door paus Julius II in 1512 en werd geïnterpreteerd als een standbeeld van Cleopatra.

²³⁶ **conservatie.** bescherming.

²³⁷ **In t'...studeer kamer.** Het betreft de Torso del Belvedere, een beroemd antiek standbeeld van een man waarvan enkel een torso over is. Sommige bronnen melden dat het een standbeeld van de mythologische held Hercules is. De bewondering van Michelangelo voor dit specifieke standbeeld is in verschillende reisverslagen te lezen, maar waarschijnlijk voor het eerst in *Le Antichità della città di Roma* uit 1556 van Ulisse Aldrovandi.

²³⁸ **freuijt boomen.** fruitbomen.

²³⁹ **paejen.** paden. Onzekere betekenis.

²⁴⁰ **heijninge.** schuttingen.

²⁴¹ **Wij wierden...t' scip.** In de Giardini Vaticani, de tuinen van het Vaticaen, staat een fontein in de vorm van een galeischip.

²⁴² **Wij saegen...gestaen hebben.** Ruysch verwijst naar het standbeeld van een pijnappel, het symbool van rione IX, de negende wijk van Rome. De twee pauwen stonden oorspronkelijk bij het Castel Sant'Angelo, het mausoleum van keizer Hadrianus (76-138). Wat Ruysch bedoelt met de as van Hadrianus is onduidelijk. Toen de urnen van verschillende keizer in het Castel Sant'Angelo werden vernield tijdens een aanval van Visigoten in 410, werd de resterende urn van Hadrianus verplaatst naar de Basilica di San Pietro.

soo van plantagie, fonteijnen, waeterwerken, wandelingen als anders, en eijndigde alhier onsen dach met een glaesie²⁴³ albaen²⁴⁴ voor de groote rustique fonteijn, die seer heerlijk is.

Dijnsdach den 12^{en} ben ick niet uijt geweest vermits den continueelen regen en quaet weer. Oock om eens van de foule²⁴⁵ van de ordinaerisen²⁴⁶ bevrijt te sijn, lieten mijn neef en ick desen den volgenden dach ons wat eeten in hujs prepaereeren, om eens op onse vrijheijt te sijn. Ick bracht mijn tijt met scrijven door.

61v Woensdach den 13^{en} waeren wij naer den eeten, den heer Voet in ons geselschap neemende, in t' fort St. Angelo, daer niet notabels in te sien was. t' Selve wordt genaemt anders Moles Hadriani, sijnde sijn graf geweest.²⁴⁷ t' Selve fort is wel versien met kanon en waepen. Eerst en voor veele jaeren was t' selve seer heerlijk met beelde en columnen verciert, doch Bellisarius in den oorloch tegens de Gotten vont dat dit een plaets was om sich lanch te kunnen defendeeren²⁴⁸ en in der daet²⁴⁹ hielen het de Romeijnen hier seer lanch, breekende alle de statuen, columnen, beelde en ornamenten, de steene tot haer defensie²⁵⁰ van boven neer werpende.²⁵¹ Tegenwoordich is het een groote ronde massa van steen. Aen de eene sijde siet men noch de teijken van t' canon van Bourbon.²⁵² Naederhandt is het door de pausen tot een recht²⁵³ fort naer de moderne manier gemaect.²⁵⁴ Dit is de plaets daer alle de gevangenen van staet²⁵⁵ sitten. Tegenwoordich waeren der 5, doch wij saegen maer²⁵⁶ sijnde den principe²⁵⁷ de Matrice, die syn vrouw vermoort hebbende, met dese eeuwige gevankenis²⁵⁸ begenaedicht²⁵⁹ wiert, als mede met de permissie²⁶⁰ van een vleijshouwers dochter²⁶¹ daer hij van verliefte wiert, naederhandt in t' fort te trouwen en haer bij sich te houden. Hier worden de 5 millioenen bewaert, dewelke Sixtus V om bij voorvallende noot

---

²⁴³ **glaesie.** glaasje.

²⁴⁴ **albaen.** Albaanse wijn is een typisch Romeinse wijnsoort.

²⁴⁵ **foule.** menigte.

²⁴⁶ **ordinaerisen.** geestelijken.

²⁴⁷ **t' Selve...graf geweest.** Het Castel Sant'Angelo werd ook wal de Moles Hadriani, 'het gevaarte van Hadrianus', genoemd.

²⁴⁸ **defendeeren.** verdedigen.

²⁴⁹ **in der daet.** inderdaad.

²⁵⁰ **defensie.** verdediging.

²⁵¹ **Eerst en...neer werpende.** Ruysch verwijst naar de belegering van Rome in 537 door de Goten.

²⁵² **Aen de...van Bourbon.** Mogelijk gaat het om het wapen waarmee Karel III van Bourbon (1490-1527) werd gedood tijdens de plundering van Rome in 1527. Volgens de overlevering was het de Italiaanse kunstenaar Benvenuto Cellini die de Franse generaal doodde.

²⁵³ **recht.** echt.

²⁵⁴ **Naederhandt is...manier gemaect.** Tijdens de regering van paus Paulus IV (1476-1559) werd het Castel Sant'Angelo vernieuwd en versterkt.

²⁵⁵ **gevangenen van staet.** staatsgevangenen.

²⁵⁶ **doch wij saegen maer.** maar wij zagen er maar één.

²⁵⁷ **principe.** prins.

²⁵⁸ **gevankenis.** gevangenis.

²⁵⁹ **begenaedicht.** genade werd gegeven.

²⁶⁰ **permissie.** toestemming.

²⁶¹ **vleijshouwers dochter.** dochter van een slager.

aengesprooken te werden, aldaer gedeponeert²⁶² heeft de triple corona²⁶³ en de voornaemste registers van de Romeijnsche kerck. Men siet van boven oock de galerije, daer pausen sich bij ongeval van t' Vaticaen hier in kunnen salveeren.²⁶⁴ Wij saegen oock dat gescut, t' welck 'ex clavibus trabealibus'²⁶⁵ gemaect. t' Selve heeft dese inscriptie: "de clavis trabealibus porticus Agrippae".²⁶⁶

Verstaende dat den cardinael Chisi²⁶⁷ uijt de stadt was, reden wij naer paleijs²⁶⁸ om t' selve te besien, alsoo de reputatie heeft een van de galantste en kostelijckste van meubelen in Romem te sijn, doch wij saegen maer een appartement, moete hier mede uijtsceijden en voorneemen een ander mael ons tijt waer te neemen om t' selve te sien, alsoo den cardinael t' huijs quam. Des avonts gingen wij alle bij de heer op sijn versoeck den tyt passeeren. Wij wierden met een heel soet en galandt collation²⁶⁹ getracteert en waeren seer vrolijk.

62R Donderdach den 14^{en} dito ginch ick naer de middach bij Voet wat praeten. Ick kreech brieven van Vander Dussen, die mij screef dat hij consent²⁷⁰ hadde naer Constantinopolen te gaen. Wij reden wel twee, drie mael aen de post van Milan, die seer laet aenquam en tot ons leetweesen geen brieven voor ons mede bracht uijt Hollandt. s' Avonts waeren wij bij de heer Smit ten eeten.

Vrijdach den 15^{en} reden wij naer St. Pieter, meijnende dat de paus in cavalcade volgens de oude manier soude koomen, maer alsoo sijn heijlicheid wat onpasselijck was compareerde²⁷¹ hij niet. Wij hadden even wel t' gesicht van veele scoonen daemes, van dewelke de heer Voet ons voor nomenclator²⁷² diende. De Corso wiert al Borgo²⁷³ gehouden, doch confluentie²⁷⁴ was soo groot en de plaets soo kleijn dat men dickmaels een half uer op eene plaets bleef sonder voor t' kunnen. Ick liet op t' laets het geselschap daer en ginch te voet met Hoogenhouck eenige rosarien²⁷⁵ koopen, die ick met wedden aen hem verlooren hadt. s' Avonts quaemen de heeren de restante van de haringes de montagne, dewelke sij des middachs naer ouder gewoonte op ons beurt bij ons gegeten hadden, consumeeren. Wij hadden de heer Van Alpenen daer bij genodicht. Syn

---

²⁶² **gedeponeert.** in bewaring gegeven.

²⁶³ **de triple corona.** De pauselijke tiara had de vorm van drie kronen, die de drievoudige macht van priester, leraar en koning representeerde.

²⁶⁴ **salveeren.** redden. De Passetto di Borgo loopt van het Vaticaan naar het Castel Sant'Angelo en diende tijdens belegeringen als een vluchtroute voor de paus.

²⁶⁵ **'ex clavibus trabealibus'.** 'uit balkspijkers.'

²⁶⁶ **'de clavis trabealibus porticus Agrippae'.** 'van de balkspijkers van de zuilengang van Agrippa'. Met de zuilengang van Agrippa wordt mogelijk de Porticus Vipsania bedoeld, de zuilengang van de Romeinse generaal en politicus Marcus Agrippa (62 v. Chr. - 12. n. Chr.).

²⁶⁷ **den cardinael Chisi.** Waarschijnlijk gaat het om de Italiaanse kardinaal Flavio Chigi (1631-1693).

²⁶⁸ **paleijs.** Het betreft het Palazzo Chigi, dat Ruysch bezocht op 10 maart 1675. Zie f. 58v.

²⁶⁹ **galandt collation.** aangename maaltijd.

²⁷⁰ **consent.** toestemming.

²⁷¹ **compareerde.** verscheen.

²⁷² **nomenclator.** Een nomenclator is een assistent die zijn werkgever tijdig relevante namen en details inluistert tijdens belangrijke sociale aangelegenheden.

²⁷³ **al Borgo.** De Borgo is een wijk in Rome.

²⁷⁴ **confluentie.** de toestroom, de samenloop.

²⁷⁵ **rosarien.** rozenkransen. Waarschijnlijk bezocht Ruysch de eerder genoemde 'straat van de paternosters', waar *paternostrari* of *coronari* religieuze voorwerpen verkochten. Zie f. 43r.

edelheid was eerst aen gekoomen van Venetien. Hij is een broeder van de burgermeester.²⁷⁶

Saeterdach den 16^{en} kreegen wij een visite van pater Celestinus, broeder van den professor Gool saliger.²⁷⁷ Wij hadden daechs te vooren aen sijn klooster geweest²⁷⁸, des morgens al ten acht ueren uijt rijdende op hoop van hem niet te missen. Hij quam sijn afsceijt neemen, willende in t' kort naer orienten gaen, daer toe gedeputeert²⁷⁹ van t' Collegium de Propaganda Fide.²⁸⁰ Ick verwonderde mij dat een man van in de seventich jaeren soo gecontenteert en als uijt sijn eigen wil soo een reijs aen nam. Hij hielt ons den ganschen morgen met praeten gaende, soo dat wij niet kosten scrijven, synde post dach. Des middachs aeten de confraters²⁸¹ wederom bij ons een stockvisie en siet haringhie²⁸², alsoo deze twee magere daegen op onse beurt stonden. Naer den eeten wiert ick wederom door de heeren Donap van scrijven voor een uer of twee gediverteert.²⁸³ Des avonts depesceerde²⁸⁴ ick noch eenige brieven.

Sondach den seventiende. Vermits het geduerich ontstuijmich weer rechten wij niet uijt. De heer Voet met de ander broeders passeerden den naermiddach en den avont bij ons met een verkeertie²⁸⁵ en een pikettie.²⁸⁶

Maendach den 18 sijn wij des morgens ieder bij onse koopliijden geweest om geldt.²⁸⁷ Naer de middach was ick bij Voet, ginch daer naer de Hollanders, nieuw van Venetien gekoomen, verwillekoomen²⁸⁸ en, alsoo sij des anderen daechs²⁸⁹ naer Napels wilde vertreckken, hielden sij mij bij haer op t' avondmael om soo veel meer tijt te hebben om noch wat te praeten.

Dijnsdach den 19^{en} dito. Niet tegenstaende²⁹⁰ het geweldige regenachtige weer vertrockken, soo als wij des middachs aen tafel saeten, alle de Hollantsche heeren, die voor eenige daegen van Venetien gekoomen waeren, naer Napels. Naer de middach gingen wij voort met te sien om de wille van den heer Vanden

---

²⁷⁶ **Wij hadden...de burgermeester.** Mogelijk gaat het om een familielid van Johannes Hudde (1628-1704), burgemeester van Amsterdam.

²⁷⁷ **pater Celestinus...Gool saliger.** Ruysch was bekend met Jacob Gool (1596-1667), broer van pater en professor in de wiskunde en het Arabisch aan de universiteit van Leiden.

²⁷⁸ **Wij hadden...klooster geweest.** Het betreft de Basilica di San Pancrazio.

²⁷⁹ **gedeputeert.** afgevaardigd.

²⁸⁰ **Hij quam...de Propaganda Fide.** De Sacra Congregatio de Propaganda Fide was een kerkelijk college dat zich bezighield met de verspreiding van het christelijke geloof. In het kader van die missie reisde pater Celestinus naar het oosten. Mogelijk stierf hij tijdens de reis.

²⁸¹ **confraters.** kameraden, collega's.

²⁸² **siet haringhie.** gekookt harinkje.

²⁸³ **gediverteert.** afgeleid.

²⁸⁴ **depesceerde.** verstuurde.

²⁸⁵ **verkeertie.** Verkeer is een oud spel dat op een bord gespeeld wordt.

²⁸⁶ **pikettie.** Piket is een kaartspel.

²⁸⁷ **Maendach den...om geldt.** Reizigers contacteerden doorgaans bevriende buitenlandse kooplieden voor het verstrekken en verzilveren van wisselbrieven en andere waardepapieren.

²⁸⁸ **verwillekoomen.** verwelkomen.

²⁸⁹ **des anderen daechs.** de volgende dag.

²⁹⁰ **Niet tegenstaende.** Ondanks.

Nieuwburch die, niet lanch van sints sijnde te Romen te blijven, geen regen of wint ontsien wilden.

Wij begaeven ons dan eerst naer t' hospitaal van St. Spirto²⁹¹, dat seer gerenomeert om sijn rijckdom en groote. Ons wiert geseijt dat hier over de duijssent bedden voor sieken sijn. Wij naemen de moeijte niet van die te gaen tellen, alsoo ons niet lusten²⁹² alle de kamers door te loopen daer de sieken leggen. Wij gingen in eene die altemael behangen was met gout leer.²⁹³ Aen wedersyde van de meur stonden groene pijn²⁹⁴ ledikanten, omtrent 6 voet van den andere. Aen de voeten van dese ledikanten stonden noch voor ieder een ope slaep plaets voor die geene die soo seer sieck niet waeren. In t' midde van dese sael stontt een altaer, daer de mis voor de sieken alle morgen gedaen wert. Buijten dese sael sijn noch versceijde andere en buijten desen noch een gans appartement voor de edeluijden, die in decadentie²⁹⁵ geraeckt sijn en niet kunnen subsistereen.²⁹⁶ Dit hospitaal heeft alle sijne servitie²⁹⁷ apart, als apotheek, medici, chirurgijns etc. Een prelaet heeft hier van de directie en tot dien eijnde sijn wooninge alhier, gelijk oock alle die van t' selve dependeeren²⁹⁸ of eeniger maeten hier ten dienste sijn.

Dit hospitaal onderhout niet alleen sieken, maer voet oock alle geexpooneerde kinderen²⁹⁹ op, tot welken eijnde buijten op de straet een draeij om³⁰⁰ is, in t' welke het kint geleijt wert en binnen gedraijt. De geene die t' kint daer brencht, klint³⁰¹ de bel daer bij hangende wanneer van binnen t' kint aengenoomen wiert en gevraecht aen den buijten staende, die niet gesien kan werden, of t' gedoopt is, op dat dit onnoosele scaep van t' eeuwige goet³⁰² niet berooft soude wer³⁰³ door naelaeticheid. In dit gat kunnen geen kinderen als die nieuwgebooren sijn, alsoo de selve door een tralie moeten passeeren, die voor ouder te nauw soude sijn. Om dese kinderen op te voeden, werden omtrent de vijfhondert minnebroeder³⁰⁴ onderhouden werden.

Hier van daen reden wij lanchst de Longara³⁰⁵ en besaegen t' paleijs van Chigi, tegenwoordich genaemt Kleijn Farnese.³⁰⁶ t' Selve is gebouwt op de ordonantie van Raphael Urbin, van dewelke op de mueren admiraeble scilderijen te sien sijn, voornaementlijck de voete of verwelfsel van t' inkommen, daer men ten allen tijden scilders vindt om te copieeren.³⁰⁷ Op een andere plaets die

63R

²⁹¹ **t' hospitaal van St. Spirto.** Het gaat om het Ospedale di Santo Spirito in Sassia.

²⁹² **lusten.** behaagde, aangenaam was.

²⁹³ **gout leer.** Goudleer is een type leren wanddecoratie met versieringen van bladzilver.

²⁹⁴ **pijne.** pijnhouten.

²⁹⁵ **decadentie.** luxe.

²⁹⁶ **subsistereen.** vervangen, inruilen.

²⁹⁷ **servitie.** diensten.

²⁹⁸ **dependeeren.** afhankelijk zijn.

²⁹⁹ **geexpooneerde kinderen.** weeskinderen.

³⁰⁰ **draeij om.** draaideur.

³⁰¹ **klint.** klinkt.

³⁰² **t' eeuwige goet.** D.w.z. de hemel.

³⁰³ **wer.** worden.

³⁰⁴ **minnebroeders.** minderbroeders.

³⁰⁵ **de Longara.** Het gaat om de Via della Lungara.

³⁰⁶ **t' paleijs...Kleijn Farnese.** Het betreft de Villa Farnesina.

³⁰⁷ **t' Selve...te copieeren.** De oprichter van de Villa Farnesina, de bankier Agostino Chigi (1466-1520), huurde verschillende kunstenaars in voor de versiering van het pand, onder wie de beroemde kunstenaar Rafaël.

bescildert was van de voornoemde handt vonden wij boven een deur een leech vack, op t' welcke met houtskool een hoofd geteijkt was van de handt van Michel Angelo. De historie seijt dat Michel Angelo voorscreve op de middach, soo als niemant aldaer besich was, gekoomen soude sijn, op dat hij naer sijn sin t' werck van Raphael soude kunnen besien en dat hij uijt caprietie³⁰⁸ met een stuck houtskool dese kop daer op geset hadde, t' welck Raphael naederhandt vindende, soo geadmireert³⁰⁹ heeft dat hij sonder den aucteur te weeten, resolveerde t' selve oock volgens sijn intentie niet te bescilderen, maer dese tronie³¹⁰ tot een eeuwige memorie daer te laeten staen.³¹¹ In t' paleijs is verders niets notabels, alsoo t' selve niet gemeubleert is. Den thuijn is aengenaem, ten deelen door haere situatie aen den Tijber, ten deelen door de groote quantiteit van orangie boomen. t' Paleijs van de koninginne van Sweede³¹² sceuyns hier tegen over lieten wij leggen, alsoo haere majesteijt t' hujs sijnde, t' selve niet wel besien kost worden. Oock hadt ick t' selve dickmaels gesien, somtijts³¹³ t' eene, somtijts t' andere deel.

De Longara voorts af rijdende, passeerden wij die notable fonteijn van Paulus V³¹⁴, de rechter handt inslaende en de hoochte oprijdende, al waer de selve op een berchie staet. De selve is de rende vous³¹⁵ van al t' waeter, t' welck kome uijt het lac³¹⁶ Bracciano is treckkende.³¹⁷ Ick hebbe de print van de selve, onder alle de fonteijne van Rome. Wat verder de linkerhandt opslaende, quaemen wij aen de kerck van St. Piedro in Monte Janiculo sive Monte Aureo³¹⁸, sijnde noch de selve berch. Ons wiert de plaets getoont daer St. Pieter gecruijst is, over welke plaets een capelletie gebouwt is. Hier van daen resolveerden wij naer hujs te rijden, alsoo den continueelen regen ons het vermaeck benam, doch voor bij de Rotonde rijdende, saegen wij dat het feest in die kerck was³¹⁹, t' welck ons noch een uertie met de musieck, die seer goet was, aldaer deedt passeeren. Den avont brachten wij bij de Hollanders door, alwaer de heer Voet sich mede liet vinden.

Den 20^{en} dito, woensdach, beletten ons den continueelen regen iets uijt te rechten, alsoo de straeten van Roomen een rivieren sceenen als passagie voor koets of voetgangers. Oock de minste regen als die maer wat aenhouwt, doet hier altoos een groote quantiteit waeter lanchs straet lopen.

---

³⁰⁸ **caprietie.** wispelturigheid.

³⁰⁹ **geadmireert.** bewonderd.

³¹⁰ **deze tronie.** dit gezicht.

³¹¹ **De historie...laeten staen.** De legende over de Loggia di Galatea kan in meerdere reisverslagen worden gevonden. Waarschijnlijk werd de schildering echter vervaardigd door Baldassare Peruzzi (1481-1536).

³¹² **t' Paleijs...van Sweede.** Het betreft het Palazzo Farnese.

³¹³ **somtijts.** soms.

³¹⁴ **die notable...Paulus V.** Het gaat om de Fontana dell'Acqua Paolo, ook wel bekend als Il Fontanone.

³¹⁵ **de rende vous.** het verzamelpunt.

³¹⁶ **lac.** meer.

³¹⁷ **De selve...is treckkende.** De fontein markeert het eindpunt van de Acqua Paolo, de aquaduct die water naar de stad vervoert vanaf het Lago di Bracciano.

³¹⁸ **de kerck...Monte Aureo.** Het betreft de Chiesa di San Pietro in Montorio.

³¹⁹ **doch voor...kerck was.** 19 maart is de feestdag van St. Jozef.

Donderdach den 21^{en} dito gingen wij naer de Madonna del Popolo³²⁰, alwaer t' feest was en seeker scilderij van de Madonna door de handt, soo sij seggen, van Lucas gesien wiert.³²¹ Wij vonden twee citelleties³²² gemaskeert voor t' altaer op haer knien leggen, dewelke haere dote³²³ tot een aelmoes souden ontfangen, de eene om in t' klooster te gaen en de andere om een man te neemen, welke laetste naer mijn oordeel wel de wijste was.

63v

Hier van daen begaeven wij ons naer een kleijn kerckie annex³²⁴ aen een nonneklooster om de musieck te hooren, die hier veel beeter was als in de Madonna del Popolo, alsoo alle de musicante van de koninginne van Sweede hier alle mael waeren. Het kerckie was kleijn, doch seer kostelijck georneert. Op alle de altaeren was een excessive quantiteit van silver. Naer den eeten lieten wij op de selve plaets wederom vinden om de groote quantiteit van noblesse³²⁵ en scoone dames te sien met veel fraeje borsies, daer sij hier tegenwoordich wonder wel van voorsien sijn en gans niet bescaemt om een ampel gesicht daer van aen ieder te gunnen. De heer Voet was gelijk s' morgens in ons geselschap en diende voor nomenclator. Het quade weer duerde noch al.

Vrijdach den 22^{en} reden wij naer St. Pieter, meijnende dat de paus seekerlijck in cavalcade soude gaen, maer sijn heijlicheid, met podagra³²⁶ gequelt sijnde, versceen niet. De Corso was al Borgo met veel confluentie van koetsen. Ick vermaeckte aldaer mijn gesicht op twee, drie menschen die mij altoos seer soon scijnen.

Den 23^{en}, saeterdach, naemen wij de post tijt waer, werdende des morgens een weijnich geturbeert³²⁷ door een visite van den pater don Celso.³²⁸

Sondach den 24^{en}. Het regenachtich weder noch duerende, reden wij eerst naer den eeten naer de Madonna del Popolo, alwaer t' feest noch duerden. Soo als wij hier waeren, wiert ons gesecht dat de heer Ouwerscie³²⁹ even aen was gekoomen van Venetie, die wij aenstonts gingen verwellekoomen en die ons veel dingen wist te seggen van t' maeken van den Doge³³⁰, t' carnaval³³¹ en noch versceijde andere particulariteijten.³³² Hier van naer de Pietà als ordinaris.

---

³²⁰ **de Madonna del Popolo.** Het betreft de Basilica di Santa Maria del Popolo.

³²¹ **en seeker...gesien wiert.** Volgens de katholieke traditie maakte de apostel Lucas verschillende afbeeldingen van de maagd Maria.

³²² **citelleties.** Het is onduidelijk waar Ruysch naar verwijst.

³²³ **dote.** schenking.

³²⁴ **annex.** bijgevoegd.

³²⁵ **noblesse.** adel.

³²⁶ **podagra.** Podagra is een soort jicht in de voet.

³²⁷ **geturbeert.** gestoord.

³²⁸ **den pater don Celso.** Ruysch kwam deze pater al eerder tegen in Rome. Mogelijk reisde hij met Ruysch mee van Milaan naar Pavia op 20 oktober 1674. Zie f. 24r, 42v, 48r, 50v.

³²⁹ **de heer Ouwerscie.** Ruysch kwam Ouwerscie al eerder tegen tijdens zijn verblijf in Rome. Zie f. 43r-43v.

³³⁰ **t' maeken van den Doge.** De doge van Venetië werd voor een bepaalde tijd aangesteld door de Consiglio dei Dieci, de Raad van Tien.

³³¹ **t' carnaval.** Het Venetiaanse carnaval was erg populair bij Nederlandse reizigers.

³³² **particulariteijten.** bijzonderheden.

Maendach den 25^{en} saegen wij met groote droefheid de lucht noch in eene standt, alsoo t' miserabel hier te Romen is in quaet weer, doch naer den eeten wat opklaerende, gingen wij aen t' huijs van de heeren Falconieri, maer spraeken niemant, alsoo de heer Paulo scierlijck³³³ naer Florencen was getrockken en den prelaet sieck te bedde leijde. Hier van daen reedt ick naer de man die ick twee taefels van artificiel³³⁴ marmer aenbesteet³³⁵ hadde, die al begonnen en seer naer mijn sin waeren. Hier van daen meijnde wij twee Duijtsche heeren te gaen besoecken, door de heer De Witt³³⁶ aen ons gerecommandeert³³⁷, maer de heer Voet onderweegen rescontreerende³³⁸, veranderde wij van dessein en gingen wat wandelen.

64R Den 26^{en}, dijsdach, reden wij door de Porta Pia naer St. Agnese³³⁹, alwaer onder t' groot altaer begraven leijt het lichaem van den voorscreve heijlige. Het is een ouwt gebouw, noch gemaect bij Constantinus de Grootte.³⁴⁰ Het heeft 26 marmere pilaeren, lecht twee en veertich trappen laeger als den ordinaren³⁴¹ wech. Uyt de kerck gingen wij in de catacombe, die al is gelijk de anderen. De selve is door Marinus, Romeijns cavallier, gemaect in de tijd dat de cristenen seer vervolcht wierden. Ick hadde vergeeten dat wij in t' voorgeseyde kerckxken een groote vierkante tombe saegen. De selve souden het graf van Bacchus geweest sijn en is van porphier met basrelief, representeerende wingert ranken daer eenige kinderties door speelen.³⁴² Dese tombe is uijt een stuck en verwonderens waerdich om haere grooten. Ons wiert hier dicht aen getoont de plaets daer de Romeijnen de bacchanalia pleegen te celebreren³⁴³ als den dach van desen haeren Godt versceen.³⁴⁴

Hiervan daen reden wij naer de Thermae Diocletiani³⁴⁵, dat ick³⁴⁶ seer groot batiment³⁴⁷ moet geweest sijn, alsoo de rudera³⁴⁸ seer considerabel³⁴⁹ sijn, soo dat in een gedeelte van dien tegenwoordich de carthereuse³⁵⁰ een groote

³³³ **scierlijck.** plotseling.

³³⁴ **artificiel.** bewerkt.

³³⁵ **aenbesteet.** aangekocht.

³³⁶ **de heer De Witt.** Jacob de Witt (*1653) was de zoon van de bekende Cornelis de Witt, die samen met zijn broer Johan in 1672 werd gedood. In 1674 en 1675 maakte Jacob de Witt een reis door Europa. Ruysch kwam hem in Florence tegen op 10 en 11 november 1674. Zie f. 30r.

³³⁷ **gerecommandeert.** aanbevolen.

³³⁸ **rescontreerende.** tegenkomend.

³³⁹ **St. Agnese.** Het betreft de Basilica di Sant'Agnese fuori le mura.

³⁴⁰ **alwaer onder...de Grootte.** De heilige Agnes werd volgens de overlevering begraven in deze kerk. Constantina, de dochter van Constantijn de Grote, veranderde de kerk in een tombe voor pelgrims.

³⁴¹ **ordinaren.** gebruikelijke.

³⁴² **De selve...door speelen.** Het nabijgelegen Mausoleo di Santa Costanza werd vanwege de beschilderingen van wijnranken vaak geïdentificeerd als de voormalige tempel van Bacchus, de Romeinse god van de wijn.

³⁴³ **celebreren.** vieren.

³⁴⁴ **Ons wiert...Godt versceen.** De Bacchanalia waren uitbundige Romeinse feesten ter verering van de wijngod Bacchus.

³⁴⁵ **de Thermae Diocletiani.** Het gaat hier om de Thermen van Diocletianus.

³⁴⁶ **ick.** een.

³⁴⁷ **batiment.** gebouw.

³⁴⁸ **rudera.** tegels.

³⁴⁹ **considerabel.** aanzienlijk.

³⁵⁰ **carthereuse.** kartuizers.

kerck hebben en haer clooster.³⁵¹ Wij vonden hier die seer heerlijke groote plaeren van de Corinthise ordere. De antiquarii³⁵² wilden dat aen dese badstooven³⁵³ veertich duijsent cristenen gaerbeijt souden hebben. Wij besaegen hier omtrent de Fontana Felici, gebouwt van Sixtus Quintus³⁵⁴, die seer heerlijk is en op de selve manier bijkans³⁵⁵ als die bij St. Piedro in Monte Aureo³⁵⁶, hier voor van gesproken, alwaer ick mede geseijt hebbe dat ick van alle kerken, paleijsen, fonteyne, de meeste thuijn etc. tot beeter memorie en idee van t' geene ick gesien hebbe.

Wij besaegen hier bij noch twee kerckxkens, Santa Susanna en St. Bernardo.³⁵⁷ Alsoo wij te voore de Madonna della Vittoria³⁵⁸ gesien hadden, gingen wij die voor bij. Ick hebbe hier boven noch vergeeten te seggen dat wij in St. Agnese in t' klooster een seer soon beelt saegen van onsen salichmaeker, geboutseert door Michel Angelo. Voor t' laetst gingin wij wat wandelen in den thuijn van Monte Cavallo³⁵⁹, die seer vermaekelijck is ten reguarde van haere wandelingen en de situatie, die seer hooch sijnde, de heele stadt ondeckt.

64v Woensdach den 27^{en} reden wij des morgens om den comte d'Aliberti een visite geeven, met ons neemende heer Voet, dewelke daechs te vooren aengeseijt³⁶⁰ sijnde van bij de koninginne te koomen, mede ginch om te hooren waerom hij daer most koomen. Wij hadden t' geluck van hem t' huijs te vinden en de heer Voet, verstaen hebbende wat de konginne begeerde, ginch haere majesteijt vinden, dewijle wij met den comte d'Aliberti wat bleeven praeten. Hij seijde ons dat de koninginne de goetheid gehadt hadde van in seer honorable³⁶¹ termen van ons gesproken te hebben en selfs gevraecht of wij in de antichambere niet quaemen en, verstaen hebbende dat wij somtijts daer geweest waeren, seijde als wij weer quaemen dat sij dan met ons wederom wilde spreken, waerom hij ons daer naer toe wilden hebben. Doch alsoo haere majesteijt seer nieuwsgierich is van te weeten den uijtslach³⁶² van t' hertochdom van Gelderlandt, gepresenteert aen den prins van Orangie³⁶³, soo stelden wij de visite uijt tot de tijdt dat wij brieven soude krijgen, sijnde ordinaeris donderdachs morgens daechs naer

³⁵¹ **Hiervan daen...haer clooster.** Het gaat om de Chiesa di San Bernardo alle Terme, gelegen aan de Thermen van Diocletianus. De kerk werd echter geschonken aan een Franse cisterciënzerorde.

³⁵² **antiquarii.** oudheidkundigen.

³⁵³ **badstooven.** thermen.

³⁵⁴ **Wij besaegen...Sixtus Quintus.** Het gaat om de Fontana dell'Acqua Felice, gebouwd door paus Sixtus V.

³⁵⁵ **bijkans.** welhaast.

³⁵⁶ **op de...Monte Aureo.** Het betreft de Chiesa di San Pietro in Montorio.

³⁵⁷ **Wij besaegen...St. Bernardo.** Het gaat om de Chiesa di Santa Susanna alle Terme di Diocleziano en de Chiesa di San Bernardo alle Terme.

³⁵⁸ **de Madonna della Vittoria.** Het betreft de Chiesa di Santa Maria della Vittoria, die Ruysch eerder bezocht op 31 december 1674. Zie f. 42r.

³⁵⁹ **den thuijn van Monte Cavallo.** Het gaat om de Giardini di Montecavallo.

³⁶⁰ **aengeseijt.** aangekondigd.

³⁶¹ **honorable.** eerbiedwaardige.

³⁶² **den uijtslach.** het resultaat.

³⁶³ **t' hertochdom...van Orangie.** In 1675 werd Willem III (1650-1702) de titel van hertog van Gelderland aangeboden. Gezien de stadhouderlijke status van Willem III werd dit aanbod van een adellijke titel echter afgekeurd door Amsterdamse regenten, waardoor Willem enkel de functie van stadhouder wist te bemachtigen. Tijdens zijn audiëntie met Christina I op 15 februari 1675 sprak Ruysch over dit voorval. Zie f. 51v-52r.

desen.

Wij genooten verders excessive beleeftheden. Hij toonden ons een koopere medaille, sijnde een model van de seekere medaille die koninginne onlanchs heeft laeten maeken en van dewelke hij seijde haere majesteijt de goetheid hadde van mij een gedestineert³⁶⁴ te hebben, verders wederom uijt ordere van de koninginne ons haere protectie in alle occasie voor ons en onse goede vrienden offererende.³⁶⁵

Naer dat de heer Voet wederom was gekoomen en noch wat gepraet hadde, gingen wij heene, versprooken synde dat wij ons op t' selve uer in de antichambre souden laeten vinden. Naer de middach gingen wij besien de Thermae Vespasiani in Monte Esquilinio, tegenwoordich Le Sette Sale genaemt om seven groote plaetsen die noch overich sijn.³⁶⁶ Hier van daen gingen wij naer de kerck van St. Martino in Monti³⁶⁷, die heel fraij gescildert is al fresco en met marmor van alderhande soorte heerlyck opgesiirt. Ten sijden onder de kerck is een groote plaets, daer den paus Silvester in de vervolginge van de cristenen twee concilien gehouden heeft.³⁶⁸ Niet verre hier van daen saegen wij een kerck genaemt St. Piedro in Vinculo³⁶⁹, alwaer niet remarquabels³⁷⁰ was als dat hier bewaert wordt de kettinch daer St. Pieter aen vast gelegen heeft en een beelt van Moses door Michel Angelo, dat admirabel fraij is. Hier van daen reden wij naer t' paleijs van Palestrina³⁷¹, t' welck wij besaegen en seer heerlijck vonden in gebouw, meublen en scilderijen, t' Kruijs van amber was op gesloten, soo dat wij dat nu niet sien kosten. Tegenwoordich logeeren daer de principe Palestrina³⁷², den cardinael Carlo Barberini³⁷³, en de harthoginne³⁷⁴ van Modena³⁷⁵, alhier om t' anno sto.³⁷⁶ Wij saegen noch een kerckie genaemt St. Nicolo Tolentino, dat seer net is en gesticht door den principe Pamphilio.³⁷⁷

Donderdach den 28^{en}. Alsoo de post door t' regenachtich weer niet gekoomen was, wisten wij niet sekens van de affaire³⁷⁸ van den prins van Orangie, doch gingen den comte Aliberti niet te min vinden in de antichambre, wien³⁷⁹ wij seijde, dat dewijle hij haere majesteijt geseijt hadt dat wij seekere tijdinge³⁸⁰

---

³⁶⁴ **gedestineert.** aangewezen.

³⁶⁵ **offererende.** aanbiedend.

³⁶⁶ **Naer de...overich sijn.** Ruysch verwijst naar de Sette Sale, de 'Zeven Zalen', van de Thermen van Trajanus.

³⁶⁷ **Hier van...in Monti.** Het betreft de Basilica dei Santi Silvestro e Martino ai Monti.

³⁶⁸ **Ten sijden...gehouden heeft.** Paus Silvester I hield het Eerste Concilie van Nicea in 324 bij de Basilica dei Santi Silvestro e Martino ai Monti.

³⁶⁹ **Niet verre...in Vinculo.** Het gaat om de Basilica di San Pietro in Vincoli.

³⁷⁰ **remarquabels.** opzienbarends, bijzonders.

³⁷¹ **t' paleijs van Palestrina.** Het gaat om het Palazzo Barberini.

³⁷² **de principe Palestrina.** Maffeo Barberini (1631-1685) was prins van Palestrina.

³⁷³ **den cardinael Carlo Barberini.** Carlo Barberini (1630-1704) was een Italiaanse kardinaal.

³⁷⁴ **harthoginne.** hertogin.

³⁷⁵ **de harthoginne van Modena.** Laura Martinozzi (1639-1684) was hertogin van Modena en de echtgenote van wijlen Alfonso IV d'Este (1634-1662).

³⁷⁶ **t' anno sto.** het Jubeljaar.

³⁷⁷ **Wij saegen...principe Pamphilio.** De Chiesa di San Nicola da Tolentino werd opgericht door de invloedrijke familie Pamphili.

³⁷⁸ **affaire.** zaak.

³⁷⁹ **wien.** aan wie.

³⁸⁰ **tijdinge.** bericht.

wachten, dat het beter was dat wij de audientie uijtstelden, t' welck gescieden tot des anderendaechs.

65R Naer de middach reden wij naer t' Capitolium³⁸¹, t' welck wij besaegen als mede alle de antiquiteijten hier omtrent in Campo Vacino³⁸², waer over ick mij refereeren aen seker pertinent tractaet, onlanchs uijt gekoomen en bij mij gekocht, gintituleert³⁸³ *Roma antiqua et moderna*³⁸⁴ in twee tomi³⁸⁵ in octavo³⁸⁶, waer uijt ick t' meeste licht hebbe³⁸⁷, alsoo onsen ordinaeren antiquario³⁸⁸ sieck is en de andere een deel ignoranten³⁸⁹ syn. De printen van de antiquiteijten sijn tamelijck correckt, doch slecht gesneden.

Vrijdach den 29^{en} sonden wij onsen dienaer aen de comte Aliberti om te seggen dat onse brieven noch niet gekoomen waeren en of hij niet beter dacht dat wij de audiente uijtstelde, waerop hij ons van ja deet antwoorden, te meer alsoo de koningin naer St. Piedro ginch. Naer de middach reden wij naer t' paleijs van Justiniani³⁹⁰, doch kosten t' selve op dese tijdt niet sien, soo dat wij verders reden naer den thuijn van Barberini, leggende aen de linkersijde van de plaets van St. Pieter, doch eer wij hier quaemen, quaemen wij een seer soete processie teegen, bestaende uijt een troep vrouwen en mans, alle in t' groen gekleet en met de hande paer aen paer vast gebonden. Dit waeren alle de gecken uijt het dolhuijs³⁹¹, die versceijde aerdige postueren³⁹² maeckten, ieder wat anders. Om alles wel te doen accordeerden³⁹³, was het kruijs oock groen dat voor haer gedraegen wiert.

Doch om wederom den thuijn te koomen.³⁹⁴ De selve is seer aengenaem, doch niet excessif kostelijck. t' Paleijs is voor heerlijke scilderijen, dewelke Voet ons alle deedt kennen, syn met ons gaen wandelen. Desen thuijn eindicht in twee bolwerken.³⁹⁵ Op het eene is Bourbon met een canon op de manier van een haeck uijt het casteel St. Angelo doot gescooten. Hier is een seer heerlijck gesicht over de rivier en de stadt, waerom hier noch een ander huijsken van plaisance is dat seer aengenaem en vrolyck gemeubleert is. Hier van daen reden wij naer de Giardino Atlanti³⁹⁶, die om de situatie en de gesichten over Romen meer te

---

³⁸¹ **t' Capitolium.** Het Capitoel of Campidoglio is een van de zeven heuvels van Rome.

³⁸² **Campo Vacino.** Campo Vaccino is de oude benaming voor het gebied rondom het Forum Romanum.

³⁸³ **gintituleert.** getiteld.

³⁸⁴ ***Roma antiqua et moderna.*** Het boek *Roma antica e moderna*, geschreven door Pietro Martire Felini verscheen in 1653. Er werden verschillende herdrukken van het boek uitgegeven.

³⁸⁵ **tomi.** delen.

³⁸⁶ **octavo.** octavoformaat.

³⁸⁷ **t' meeste licht hebbe.** de meeste kennis heb.

³⁸⁸ **onsen ordinaeren antiquario.** Tijdens zijn verblijf in Rome huurde Ruysch een eigen oudheidkundige in om hem te vertellen over de verschillende ruïnes en monumenten van de stad. Zie f. 43r, 45v en 48r.

³⁸⁹ **ignoranten.** onwetender.

³⁹⁰ **t' paleijs van Justiniani.** Het betreft het Palazzo Giustiniani.

³⁹¹ **dolhuijs.** gekkenhuis.

³⁹² **postueren.** houdingen.

³⁹³ **accordeerden.** overeenkomen.

³⁹⁴ **den thuijn te koomen.** op de tuin terug te komen.

³⁹⁵ **bolwerken.** Een bolwerk is een uitspringend verdedigingswerk van een fort.

³⁹⁶ **de Giardino Atlanti.** Het gaat om de tuinen bij het Palazzo d'Atlante.

considereeren³⁹⁷ is als om de plantagie. De selve leyt seer hooch en doet iemandt braef³⁹⁸ hijgen eer hij daer op is. Hier van daen naer de Corso al Borgo op de ordinaere vrijdachse maenier in de vasten om dat ieder dan naer St. Pieter gaet.

65v Den 30^{en} maert hadden wij des morgens audientie bij de koningin. Haere majesteijt hadt de goetheid van mij en passant te bedanken voor de medaille van de heeren de Wit.³⁹⁹ De conversatie liep eerst op haer kabinet van medailles, haer academie, bibliotheek en musieck en naderhandt over de toestandt van saeken in ons landt en t' interest⁴⁰⁰ van de prins van Orangie, daer haere majesteijt geen groote vriendinne van is, ons altoos traverseeren⁴⁰¹ als wij sijn groote qualiteijten wilden aenroeren of in syn avantagie⁴⁰² spreken. De audientie duerden omtrent vijf quartier uers, alsoo sij seer in humeur⁴⁰³ van praeten was. Wij communiceerden⁴⁰⁴ haer t' erf stadthoudersscap van Gelderlandt en Overijsel. Naer de middach wandelde wij wat door de stadt.

Sondach den 31^{en} gingen wij de predicatie bij de augustijnen hooren. Naer den eeten gingen wij vermits het scoone weer in de Villa Borgese wandelen en van daer in de Grotta Palotti⁴⁰⁵ wat collationeeren⁴⁰⁶, alsoo de wijn daer excellent is en seer koel. Hier van daen keerden wij wederom naer de stadt en de Madonna del Popolo, daer wij Voet vonden met welke wij over de Corso naer de Pieta reden om de musieck te hooren.

---

³⁹⁷ **considereeren.** beschouwen.

³⁹⁸ **braef.** flink.

³⁹⁹ **de medaille...de Wit.** Na de dood van Johan en Cornelis de Witt in 1672 werden er vijf gedenkpenningen geslagen, waarop de verminking van de broers werd gesymboliseerd. Ruysch had het eerder met de kunstverzamelaar Manfredo Settala over deze munten. Zie f. 21v.

⁴⁰⁰ **t' interest.** het belang.

⁴⁰¹ **traverseeren.** over een ander onderwerp aansprekend.

⁴⁰² **avantagie.** voordeel.

⁴⁰³ **humeur.** stemming, bui.

⁴⁰⁴ **communiceerden haer.** berichtten haar over.

⁴⁰⁵ **Grotta Palotti.** Waarschijnlijk doelt Ruysch op de grotten bij de Villa Borghese.

⁴⁰⁶ **collationeerden.** aten, kletsten.